

Ireneusz Białecki

PRACOWNICZE INTERESY I ORIENTACJE POLITYCZNE

Poszukując wyjaśnień dla ułomności życia politycznego objawiających się między innymi brakiem partii politycznych, które przedstawiłyby wyraźniej zarysowany program, wielu socjologów stawiało hipotezę o nieklarowności interesów¹, o trudności w przypisaniu ich grupom o wyraźnie określonym miejscu w strukturze społecznej.

Aby sprawdzić tę hipotezę należałoby najpierw sprecyzować jej znaczenie: zaproponować jakieś kryterium klarowności, ale nade wszystko ustalić, co rozumie się przez interes i jego artykulacje. Nie stawiając sobie tak daleko idących celów, przyjmijmy jednak dla potrzeb dalszej analizy, że trudno mówić o interesach kształtujących stosunki między władzą (i jej instytucjami) a społeczeństwem bez istnienia w nim grup o dającej się określić wspólnocie położenia społecznego i tworzącej się na tej podstawie wspólnocie odczuć w niektórych przynajmniej dziedzinach. Odczucia te mogą zaowocować artykulacją wspólnej pewnym grupom ideologii, poglądów lub wartości, mogą się objawiać w kolektywnych akcjach (np. protestu), mogą też doprowadzić do tworzenia organizacji (np. związki zawodów) i grup nacisku – słowem mogą doprowadzić do gry interesów; ale mogą też nie mieć żadnych z wymienionych powyżej następstw. Jak wiadomo sytuacja pracy jest jednym z podstawowych czynników tworzących interesy grup zawodowych. W okresie przemian – takim, jak obecny – u jednych może ona wywoływać obawy co do przyszłości zawodowej, u innych nadzieje na korzystne zmiany, związane z rynkową reformą, u jeszcze innych jeden i drugi typ odczuć może pojawić się jednocześnie. Naszym celem, w tym rozdziale, jest zbadanie, czy respondenci z poszczególnych kategorii zawodowych mają podobne odczucia co do własnych perspektyw zawodowych; jakie cechy położenia społecznego i sytuacji pracy wiążą się z częstym występowaniem obaw i przewidywaniem korzyści; wreszcie – czy przekonanie o spodziewanych zagrożeniach lub korzyściach objawia się podobieństwem poglądów politycznych i deklaracji wyborczych.

Częstsze występowanie obaw w pewnych kategoriach zawodowych, objawiające się także podobieństwem poglądów politycznych bez wątplenia przemawiałoby za klarownością interesów w niektórych przynajmniej grupach. Jednakże brak związków między cechami położenia społecznego, natężeniem obaw i poglądami politycznymi nie dowodzi bynajmniej niejasności tworzących się interesów, czy też nie występowania w strukturze społecznej kategorii o sprecyzowanych i wyartykułowanych dążeniach. Obawy o sytuację zawodową nie są wszak jedyną podstawą tworzenia się interesów, zaś układ interesów grupowych nie musi też odpowiadać wyróżnionym tu podziałom zawodowym.

1. Obawy w aspekcie dynamicznym

Przemiany gospodarcze i polityczne, przewidywana restrukturyzacja, prywatyzacja i trwająca recesja – wszystko to prowadzi do antycypacji własnej sytuacji pracy i tworzenia się obaw oraz wyobrażeń o możliwych korzyściach niesionych przez zmiany.

Tablica 1.

Poziom obaw – średnie dla 8 kategorii zawodowych według badań *Polacy '90* – porównanie z wynikami z badań *Struktura społeczna 1987 r.*⁶

Kategorie zawodowe	Polacy '90			Struktura 87/88 (I)		
	Średnie	Odchylenie standard.	N	Średnie	Odchylenie standard.	N
Specjaliści	1.5965	.8171	114	1.7670	.9415	103
Technicy	1.6991	.8439	113	1.9898	.9024	98
Pracownicy biur.	1.7944	.8980	107	2.2375	.0174	80
Fizyczno–umysłowi	1.5844	.7318	77	2.0476	.8506	63
Robotnicy wykw.	1.7781	.8380	311	1.9653	.9374	259
Robotnicy niewykw.	1.7706	.8458	109	2.1961	.9015	102
Właściciele	1.7308	.8658	58	1.4595	.8026	37
Średnie w całej grupie	1.7372	.8320	1111	1.9838	.9130	742
	Eta kwadrat = .0073 istotność .3202			Eta kwadrat = .0394 istotność .0000		

* Średnie obliczone na podstawie kodu przypisującego mniejszym obawom wyższe wartości: w rezultacie – im niższa średnia, tym wyższy poziom obaw.

Tablica 2

Obawy: rozkład procentowy odpowiedzi w badaniu *Polacy '90* i w badaniu struktury społecznej 1987/1988

Czy obawia się możliwości utraty pracy	Polacy '90		Struktura 87/88	
	N	Odsetki	N	Odsetki
Tak	571	51.1	429	46.0
Nie wie	267	23.9	139	14.9
Nie	279	25.0	365	39.1

Nasza ankieta zawierała trzy pytania o możliwe zmiany w sytuacji pracy ludzi zajmujących taką samą pozycję zawodową jak badany². Pierwsze pytanie dotyczyło możliwości utraty pracy; drugie – oczekiwań co do korzystnych zmian w sytuacji zawodowej; trzecie – obaw związanych z pogorszeniem tejże³. Pytanie o obawy związane z sytuacją pracy – było powtórzeniem pytania z ankiety przeprowadzonej w 1987⁴. Porównanie wyników przedstawiają tablice 1 i 2. Okazuje się, że w 1990 roku więcej osób obawiało się niekorzystnych zmian w swojej sytuacji pracy niż w 1987 r. Zmniejsza się o 14% odsetek osób, które nie obawiają się pogorszenia własnej sytuacji, rośnie też odsetek tych, którzy nie potrafią powiedzieć, co przyniosą zmiany. Są jeszcze inne charakterystyczne różnice w odczuciach towarzyszących zmianom:

Po pierwsze – poziom obaw co do pogorszenia się sytuacji pracy znacznie słabiej, niż w 1987 r. (poziom istotności – .3202; zob. tablica 2) określany jest przez przynależność do kategorii zawodowej. Wygląda więc na to, że obawy te nie układają się w sytuacje wspólne poszczególnym kategoriom zawodowym i różnicujące je między sobą. Jeżeli więc obawy o przyszłą sytuację pracy uznać za podstawę (jedną z wielu) do tworzenia interesów, to wówczas można przyjąć, że nie generuje ona wspólnoty interesów odpowiadającej podziałom na kategorie zawodowe. Nie wyklucza to jednak, rzecz jasna, istnienia innych – poza przyjętym tu podziałem na kategorie zawodowe – płaszczyzn integrowania się interesów.

Po drugie – inne są przyczyny obaw: kiedyś była to przede wszystkim obawa o pogorszenie się sytuacji finansowej, ale też często obawa przed przesunięciem na gorsze stanowisko, większym wysiłkiem, czy – mówiąc ogólnie – utratą rozmaitych korzyści w sposób formalny lub nieformalny związanych z miejscem pracy i zajmowanym stanowiskiem. W 1990 r. najczęściej jest to obawa przed utratą pracy. Ponad 50% tych, którzy liczą się z pogorszeniem swej sytuacji zawodowej wskazuje na możliwość utraty pracy. Znaczna część deklarujących obawy (około 10%) wskazywała też na trudności związane ze zbytem lub nieopłacalnością produkcji. Można więc, jak się zdaje, postawić hipotezę, że obawy związane z pracą – poza tym, iż obecnie występują częściej niż w 1987 r. – częściej także wiążą się z recesją i restrukturyzacją gospodarki, czy rodzajem lub wielkością zakładu pracy. W 1987 r., niezależnie od tego, że sytuacja gospodarcza była cokolwiek lepsza, zdawało się, że w niewielkim stopniu oddziałuje ona na obawy pracowników. Wiązały się one częściej z ich formalnym zaszeregowaniem w klasyfikacji zawodów i stanowisk, z miejscem w hierarchii władzy i uzależnienia, z wielkością formalnych i nieformalnych przywilejów – aniżeli z sytuacją ekonomiczną przedsiębiorstwa. Zapewne były to, w porównywanym okresie, nieco inne płaszczyzny formowania się interesów – niezależnie od różnych szans na ich artykulację.

2. Występowanie obaw, spodziewane korzyści i poczucie zagrożenia utratą pracy

Jak widać z tablicy 3, występowanie obaw, oczekiwanie korzyści i poczucie zagrożenia utratą pracy są ze sobą skorelowane. Są to korelacje istotne statystycznie, choć stosunkowo niewielkie. Wszystkie trzy zmienne zostały tak zakodowane, że *brak obaw, oczekiwanie korzyści, nie spodziewanie się zwolnienia z pracy* – otrzymały wyższe wartości, aniżeli *obawy, brak korzyści i zagrożenie zwolnieniem*. Korelacja dodatnia oznacza więc, że większe korzyści współwystępują z mniejszymi obawami. Korelacja dodatnia obaw i zagrożenia utratą pracy nie powinna zaskakiwać, jako że obawy w ponad 50% przypadków sprowadzają się właśnie do zagrożenia utratą pracy.

Tablica 3 Korelacje między obawami, korzyściami i zagrożeniem utratą pracy (N=1068)

	Obawy	Korzyści	Utrata pracy
Obawy	1.000	.1222**	.2490**
Korzyści	.1222**	1.0000	.1293**
Utrata pracy	.2490**	.1293**	1.0000

poziom istotn.: * - .01 ** - .001

Tablica 4 Antycypowane korzyści, obawy, zagrożenie utratą pracy.
 Średnie w 8 kategoriach zawodowych

Kategorie zawodowe	Korzyści średnie/ranga **	Obawy średnie/ranga **	Utrata pracy średnie/ranga **	Skala obaw średnie/ranga **	N
Specjaliści	3.3017 /1	2.4474 /5	2.9123 /2	.2715385/1	114
Technicy	2.8974 /4	2.4425 /6	2.4870 /7	-.0979107/6	113
Pracownicy biurowi	2.8053 /6	2.6449 /3	2.6396 /4	.0326661/3	107
Prac.fiz.-umys.	3.0513 /3	2.3117 /8	2.2436 /8	-.2195295/7	77
Robot.wykwal.	2.8179 /5	2.6367 /4	2.5224 /6	-.0170321/4	311
Robot. niewykw.	2.5714 /8	2.6789 /2	2.5405 /5	-.0809820/5	109
Rolnicy	2.7325 /7	2.6930 /1	3.6134 /1		228*
Właściciele	3.15669 /2	2.4038 /7	2.9000 /3	.1761062/2	52
Średnie w próbie	2.8644	2.5806	2.7659	.0008306	1111
Eta kwadrat	.0214	.0089	.1716	.0178	
Poziom istotn.	0.010	.1957	.0000	.0165	

tak=5; raczej tak=4; nie=1; tak=1; nie=5; tak=1; nie=4

* na pytanie o utratę pracy odpowiedziało tylko 194 rolników. Przy konstruowaniu skali obaw rolników pominięto ze względu na odmiennosć ich sytuacji zawodowej.

** rangowanie ma konotację pozytywną: przypisuje wyższe miejsca tym kategoriom, które są w lepszej sytuacji, jeśli chodzi o antycypowane korzyści, obawy i zagrożenie utratą pracy. Tak np. specjaliści są na pierwszym miejscu, jeśli chodzi o przewidywane korzyści; najmniej obawiają się niekorzystnych zmian – rolnicy; najmniej boją się utraty pracy także rolnicy i – na drugim miejscu: specjaliści i tuż za nimi – właściciele.

*** skala obaw została skonstruowana jako łączna miara podanych w pierwszych trzech kolumnach odpowiedzi (na temat antycypowanych korzyści, obaw i zagrożenia utratą pracy). Skalę skonstruowano na podstawie analizy czynnikowej. Wartości powyżej zera oznaczają niski poziom obaw, wartości poniżej zera – wysoki poziom obaw (powyżej średniej).

Dość nieoczekiwany natomiast może wydać się fakt, że brak obaw przed utratą pracy wykazuje dodatni związek z oczekiwaniem korzyści. Jak wskazują jednak odpowiedzi na pytanie, oczekiwane korzyści rozumiane są przez badanych przede wszystkim jako lepsze zarobki, znalezienie lepszej pracy, dającej większe możliwości wykorzystania talentu lub kwalifikacji. Dodatnia korelacja pomiędzy brakiem pracy i oczekiwaniem korzyści wskazuje więc na tendencję do tworzenia się sytuacji jednoznacznie negatywnych lub pozytywnych, w których elementy korzystne nakładają się raczej na siebie, aniżeli przeplatają się z obawami, czy poczuciem zagrożenia. Dość wyraźny wyjątek stanowi jednak sytuacja specjalistów i właścicieli (zob. tablica 4). I jedni i drudzy, znacznie częściej od innych kategorii, liczą na korzystne zmiany w swojej sytuacji zawodowej a zarazem żywią co do niej również pewne obawy. Specjaliści, jeśli chodzi o obawy mają rangę 5, zaś właściciele są kategorią zajmującą przedostatnie miejsce obok pracowników fizyczno–umysłowych. Przy tym (jak wskazuje kolumna trzecia tablica 4) nie są to obawy podbudowane zagrożeniem przed utratą pracy.

Wynik ten nie jest mimo wszystko zaskakujący: dla obu tych kategorii nadchodzące zmiany otwierają zarówno nowe możliwości jak i niosą ryzyko. W wypadku przedsiębiorców jest to szansa dużych zysków, ale i ryzyko niepowodzeń finansowych, powodowanych drogim kredytem, wysokim czynszem, czy niestabilnością rynku i recesją. W podobnej sytuacji są specjaliści z wyższym wykształceniem; zachodzące zmiany stwarzają im wiele nowych możliwości. Właściwie większość nowych pozycji, które powstają przez prywatyzację i wzrost sektora prywatnego, restrukturyzację przemysłu, nasilenie się kontaktów z zagranicą, wymianę administracji państwowej i władzy lokalnej – rozdanych zostaje członkom tej właśnie kategorii. Zarazem jednak przedstawiciele wielu zawodów i specjalności tej właśnie kategorii, opłacanych z poddanego surowym restrykcjom budżetu państwa, może spodziewać się spadku realnych płac lub zwolnień.

Kolumna IV tablicy 4 przedstawia sumaryczny obraz (wskaźnik) rozkładu obaw, przewidywanych korzyści i zagrożenia zwolnieniem z pracy. Skala zbudowana na podstawie analizy czynnikowej z ważonych odpowiedzi na opisywane tu trzy pytania ma średnią 0 i odchylenie standardowe 1. Skalę tę można określić jako skalę obaw i nadziei związanych z antycypowaną sytuacją pracy. Widać z niej, że kategorie zawodowe – z pewną dozą arbitralności – można zagregować w trzy większe grupy. Najbardziej uprzywilejowaną stanowią specjaliści i właściciele. Najsilniejsze poczucie zagrożenia zdają się mieć pracownicy fizyczno–umysłowi. Ich poczucie zagrożenia zasadza się przede wszystkim na obawie o utratę pracy. Do środkowej grupy można zaliczyć dość wewnętrznie zróżnicowane kategorie: robotników wykwalifikowanych i pracowników biurowych, którzy mają mniejsze poczucie zagrożenia oraz techników i robotników niewykwalifikowanych, którzy żywią nieco większe obawy⁵.

Zobaczmy teraz (tablica 5), jakie wspólne elementy sytuacji pracy, czy położenia społecznego oraz – jakie poglądy współwystępują z tak mierzonymi obawami. Zmienne niezależne, które powinny (mogłyby) określać skalę obaw zostały podzielone na cztery grupy. Grupa A obejmuje zmienne opisujące sytuację pracy; grupa B – cechy położenia społecznego; C – deklaracje głosowania na jednego z trzech kandydatów na prezydenta (Wałęsę, Mazowieckiego i Tymieńskiego); wreszcie grupa D opisuje ogólne orientacje polityczne i wartości.

Jak widać z tablicy 5, (kolumna 1), największy wkład w wyjaśnienie poziomu obaw mają cztery zmienne grupy A, opisujące sytuację pracy: całkowite zarobki miesięczne, liczbę osób w zakładzie pracy, zawód i stanowisko kierownicze. Zmienne grupy B w równaniu regresji mają mniejsze znaczenie. W grupie C okazuje się, że jedynie deklaracja poparcia kandydatury Mazowieckiego na prezydenta ma wyraźny i istotny statystycznie związek z poziomem obaw. Wreszcie w grupie D z poziomem obaw łączy się w sposób istotny statystycznie (osiągając przy tym najwyższy wskaźnik beta (-.16015) orientacja antyreformatorska. Dość bliska poziomowi wiarygodności statystycznej jest także orientacja na opiekę społeczną. Ponieważ równanie regresji opiera się na związkach liniowych zmiennych gradacyjnych (stopniowalnych) porównaliśmy otrzymane wyniki obliczając dla większości wprowadzonych do równania zmiennych współczynniki eta. Przypomnijmy – mają one tę własność, że określają istotność statystyczną i siłę wpływu zmiennych kategoryalnych w związkach niekoniecznie liniowych. Opierają się one na porównaniu zmienności wewnątrz i między kategoriami, jednak bez kontroli wpływu innych zmiennych.

Tablica 5
 Współczynniki regresji i współczynniki eta¹ dla skali obaw (N=616)²

Zmienne niezależne	Skala obaw			
	Beta++	T	ist. T	Eta++ istotn. kwadrat
A				
Całk. zarobki miesięczne	.13053	2.077	.0382	.0377 .0008
L.osób w zakładzie pracy	-.12134	-2.726	.0066	.0191 .0771
Zawód	-.10456	-1.781	.0754	.0212 .0148
Stanowisko kierownicze	-.10048	-2.312	.0211	.0032 .3180
Typ zakładu pracy	-.04926	-1.111	.2670	.0086 .0417
Przynależność związkowa	-.02853	-.686	.4928	.0025 .5773
Przynależność do PZPR	-.01815	-.438	.6616	.0001 .9967
B				
Wiek	-.07191	-1.716	.0866	.0127 .0507
Wielkość miejscowości	-.06486	-1.488	.1374	.0071 .2599
Dochód całkowity	-.06253	-1.003	.3161	
Wykształcenie	-.05577	-.906	.3655	.0229 .0019
C				
Deklaruje głos na:				
Mazowieckiego	.10102	2.384	.0175	.0125 .0198
Wąłęsę	.04431	1.015	.3106	.0056 .2227
Tymińskiego	-.04402	-1.074	.2834	.0087 .0775
D				
Orientacja:				
antyreformatorska **	-.16015	-1.995	.0465	.0284 .0001
na opiekę				
społeczną ***	-.07803	-1.854	.0642	
autorytarna ****	.03486	.877	.3807	
R	.29411			
R kwadrat	.08650			

* skala obaw (zob. kolumna IV, tab. 4) została skonstruowana jako łączna miara odpowiedzi na temat antycypowanych korzyści, obaw i zagrożenia utratą pracy. Skalę skonstruowano na podstawie analizy czynnikowej. Dla ułatwienia podkreśliliśmy współczynniki o wartościach istotnych statystycznie.

** Orientacja antyreformatorska – skala skonstruowana za pomocą analizy czynnikowej na podstawie odpowiedzi na dwa pytania: a) czy rząd powinien odstąpić od prywatyzacji przemysłu (v42); b) czy należy odsunąć "Solidarność" od władzy (v44).

*** Orientacja na opiekę społeczną – skala skonstruowana za pomocą analizy czynnikowej na podstawie odpowiedzi na trzy pytania: a) istnieje inne prawo dla biednych i bogatych (v28); b) istnienie ludzi biednych jest wynikiem niesprawiedliwości społecznej (v29); c) państwo powinno bardziej pomagać ludziom, którzy niedają sobie rady (v34).

****Orientacja autorytarna - skala skonstruowana za pomocą analizy czynnikowej na podstawie odpowiedzi na cztery pytania: a) o nauczanie religii w szkole (v162); b) o zakaz przerywania ciąży (v163); c) o zakaz produkcji i picia alkoholu (v165); d) o zakaz rozwodów (v166).

++ Podkreślone zostały współczynniki beta i eta kwadrat istotne statystycznie.

¹ Współczynnik eta został użyty dlatego, że pokazuje on także związki między zmiennymi kategoriami, a także te, które nie mają charakteru liniowego.

² Chłopi i niepracujący zostali pominięci.

Współczynniki eta kwadrat w zasadzie potwierdzają wyniki regresji. Nadal największą siłę oddziaływania (a mówiąc dokładniej: najsilniejszy związek) na poziom obaw ma wysokość zarobków (.0377) i orientacja antyreformatorska (.0284). W grupie A traci jednak znaczenie stanowisko kierownicze (eta kwadrat. 0032). Być może wynika to z dysproporcji liczebności: stosunkowo niewielka liczba kierowników przeciwstawiona całej reszcie próby. Zakwestionowana zostaje także istotność statystyczna wpływu na poziom obaw liczby zatrudnionych w zakładzie pracy. Tu być może z kolei wpłynęła na to duża liczba kategorii i stopni swobody. Dodajmy, że porównanie średnich obaw dla poszczególnych kategorii wielkości zakładu pracy wskazuje, że związek między poziomem obaw i wielkością firmy nie jest całkowicie liniowy: im większa firma, więcej zatrudnionych – tym więcej obaw. Wyjątek stanowią małe przedsiębiorstwa (od 2 i do 10 zatrudnionych), w których – mimo małej liczby pracujących – poziom obaw jest wyższy niż w większych przedsiębiorstwach. Ciekawsze jednak zdają się różnice w grupie B, która obejmuje zmienne opisujące cechy położenia społecznego. Dwie z nich – wykształcenie i wiek zyskują na znaczeniu, co wynika najprawdopodobniej z nieliniowego charakteru związku. Jeśli chodzi o wykształcenie – najczęściej obaw żywią ci, którzy mają wykształcenie średnie ogólne i zasadnicze zawodowe, mniej niepokojów o swoją sytuację zawodową przejawiają badani o wykształceniu podstawowym oraz pełnym zawodowym średnim, najmniej zaś – z wykształceniem wyższym.

Jeśli chodzi o wiek – najbardziej zaniepokojona perspektywą zawodową jest kategoria badanych w wieku 40–50 lat; młodszy i starsi żywią mniej obaw.

W jaki sposób należałoby więc scharakteryzować kategorie badanych, którzy odczuwają największe obawy o swoją przyszłość zawodową? Na ogół są to pracownicy w wieku 40–50 lat, niżej zarabiający, zatrudnieni w dużych przedsiębiorstwach, nie mający stanowisk kierowniczych. Często są to ludzie o wykształceniu średnim ogólnokształcącym lub zasadniczym i średnim zawodowym, zatrudnieni przede wszystkim jako pracownicy fizyczno–umysłowi, a także jako technicy i robotnicy niewykwalifikowani.

3. Perspektywy zawodowe (obawy i korzyści) jako podłoże interesów, poglądów politycznych i preferencji wyborczych

Czy obawy o perspektywy zawodowe – zwłaszcza, jeśli traktować je jako podłoże interesów – kojarzą się z określonymi poglądami politycznymi? Nasze wyniki wskazują, że tak. Przede wszystkim istnieje wyraźna zależność – o czym już wspomnieliśmy – między występowaniem obaw i orientacją, którą określiliśmy jako antyreformatorską. Za miarę tej orientacji przyjęliśmy skalę skonstruowaną za pomocą analizy czynnikowej z odpowiedzi na dwa pytania: o poparcie wobec odsunięcia "Solidarności" od władzy i

zaprzestanie prywatyzacji. Odpowiedzi na te pytania są zresztą ze sobą wyraźnie skorelowane (.1871). Tak więc ci, którzy żywią obawy o swoją przyszłą sytuację zawodową są znacznie częściej od innych przeciwni prywatyzacji gospodarki, opowiadają się też za odsunięciem "Solidarności" od władzy. Cokolwiek by nie znaczył ten ostatni pogląd, "Solidarność" zapewne nie jest w nim rozumiana jako typowy związek zawodowy dbający głównie o przyszłość zawodową swych członków, raczej przeciwnie – jest chyba postrzegana jako organizacja wspierająca reformę gospodarczą.

Jak już wspominaliśmy, wysoki poziom obaw skorelowany jest (choć nie liniowo, ale dość mocno) z niższymi poziomami wykształcenia. Nic dziwnego zatem, że jeśli chodzi o związki z innymi poglądami – kojarzy się on z cechami, które zwykło się określać jako konserwatywne. Inne analizy wykazały, że im większe obawy badany wyraża co do swojej przyszłej sytuacji zawodowej, tym większa jest szansa, że będzie on przeciw wprowadzaniu do gospodarki praw rynku i konkurencji, że okaże się zwolennikiem surowego karania, że nie będzie dostrzegał zmian i możliwości wpływu na sprawy w miejscu pracy, że wreszcie – będzie także za utrzymaniem cenzury obyczajowej. Obawy o perspektywy zawodowe kojarzą się także – choć niezbyt już mocno – z poparciem dla państwa opiekuńczego i utrzymania samorządności załóg w przedsiębiorstwie.

Wprawdzie obawy o przyszłość zawodową kojarzą się z poglądami antyreformatorskimi (przeciwnymi reformom), to jednak wysoki poziom tych obaw nie objawia się określonymi pozytywnymi⁶ preferencjami wyborczymi (tablica 6), przynajmniej –jeśli chodzi o deklaracje co do poparcia dla jednego z trzech kandydatów na prezydenta (Mazowieckiego, Tymińskiego, Wałęsy). Natomiast – niski poziom obaw jest wyraźnym pozytywnym kryterium wyróżniającym zwolenników Mazowieckiego⁷.

Co zatem stanowi pozytywną podstawę deklaracji wyborczych: jakie cechy przede wszystkim przesądzają o tym, że ktoś znajduje się w obozie zwolenników np. Wałęsy, nie zaś wśród zwolenników innych kandydatów lub niezdecydowanych? Dane na ten temat przedstawia tablica 6. Widać z niej, po pierwsze, że zwolenników Mazowieckiego wyróżnia (w sposób istotny statystycznie) deklarowana przynależność związkowa w momencie wprowadzania stanu wojennego w grudniu 1981 r. Przy czym zastanawia fakt, że wśród zwolenników Mazowieckiego więcej jest takich, którzy w owym czasie byli członkami związków branżowych, aniżeli niezrzeszonych, zaś najmniejszy udział mają ci, co deklarowali swe członkostwo w "Solidarności" (zob. także tablica 7). Jest to wynik zaskakujący, który może wskazywać na zerwanie się tradycji solidarnościowych wśród zwolenników tego kandydata.

Drugą co do siły cechą, wyróżniającą zwolenników Mazowieckiego jest, jak już wspominałem, niski poziom obaw (por. tablicę 6). Okoliczność tu nie odgrywa większej roli przy deklaracjach poparcia dla Wałęsy i Tymińskiego.

Trzecią cechą (na granicy istotności statystycznej) definiującą zwolenników Mazowieckiego jest niechęć wobec zasad polityki państwa opiekuńczego (*orientacja na opiekę społeczną* – zob. tablica 6) – w gruncie rzeczy jest to równoznaczne, jak się zdaje, z deklaracją postaw proliberalnych⁸.

Czwarta, bardzo zarazem charakterystyczna cecha wyróżniająca zwolenników Mazowieckiego sprowadza się do tego, że przynależność do jego obozu można najłatwiej, i lepiej w porównaniu z innymi kandydatami, określić za pomocą cech strukturalnych.

Tablica 6

Współczynniki regresji dla zmiennych determinujących preferencje wyborcze.

Zmienne niezależne	Mazowiecki Beta	Wałęsa	Tymiński
A			
Całk.zarobek miesięczny	.06024 1.416 .1574	-.5058 -1.218 .2237	-.01778 -.412 .6805
Wiek	-.02766 -.654 .5132	-2.921E-03 -.071 .9436	-9.465E-03 -.221 .8254
Liczba osób zakładach pracy	7.2531E-03 .160 .8727	-2.975E-03 -.067 .9463	.02188 .477 .6338
Zawód	.01478 .249 .8034	.06315 1.090 .2761	-.01430 -.238 .8123
Przynależność do PZPR	.01977 .473 .6364	.03686 .903 .3667	-.01453 -.343 .7319
Wiek	-.02401 -.546 .5852	-.02830 -.659 .5099	-.04883 -1.095 .2739
Stanowisko kierownicze	.04654 1.060 .2897	.04359 1.017 .3094	-.04472 -1.004 .3156
Typ zakładu pracy	.04114 .924 .3557	-3.926E-03 -.090 .9280	.01190 .264 .7922
Wykształcenie	.07569 1.220 .2231	-.08585 -1.417 .1569	-.01260 -.200 .8414
B			
Przynależność związkowa ⁺	<u>.10904 2.662 .0080</u>	<u>-.20235 -5.061 .0000</u>	2.5948E-03 .062 .9502
Skala obaw [*]	<u>.09865 2.406 .0164</u>	<u>.02257 .564 .5730</u>	-.07076 -1.701 .0894
Orient.anty-reformatorska ^{**}	-.02229 -.533 .5941	<u>-.15115 -3.705 .0002</u>	<u>.12548 2.960 .0032</u>
Orientacja na opiekę społ. ^{***}	-.08216 1.905 .0511	-2.422E-03 -.059 .9529	-.01856 -.435 .6634
Orientacja autorytarna ^{****}	.04257 1.019 .3087	<u>-.09394 -2.303 .0216</u>	.06398 1.510 .1316
(Constant)	-.394 .6934	2.428 .0155	1.151 .2501
	R .24501	R .32351	R .18257
	R kwadrat .06003	R kwadrat .10466	R kwadrat .03333
	Błąd standard. .39568	Błąd standard. .39284	Błąd standard. .28594
	Istotn.F = .0006	Istotn.F = .0000	Istotn.F = 1120
Procent wyjaśnionej wariancji po usunięciu z analizy grupy B mierzących poglądy i wartości	R .20069	R .16840	R .11911
	R kwadrat .04028	R kwadrat .02836	R kwadrat .01419
	Błąd standard. .39849	Błąd standard. .40788	Błąd standard. .28780
	Istotn.F = .0052	Istotn.F = .0631	Istotn.F = 5593

+ Chodzi o przynależność związkową 12 grudnia 1981 r. Pytanie to potraktowane zostało jako deklaracja poglądów prosolidarnościowych i jako takie usunięte z drugiego etapu analizy. Skale skonstruowano przypisując następujące wartości: przynależność do "Solidarności" miejskiej lub wiejskiej=1; nie należący w owym czasie do żadnego związku=2; należący do zw.zawodowych i ZNP=3.

* Skala obaw została skonstruowana jako łączna miara podanych w pierwszych trzech kolumnach odpowiedzi (na temat antycypowanych korzyści, obaw i zagrożenia utratą pracy) w tablicy 1. Skalę skonstruowano na podstawie analizy czynnikowej.

** Orientacja antyreformatorska – skala skonstruowana za pomocą analizy czynnikowej na podstawie odpowiedzi na dwa pytania: a) czy rząd powinien odstąpić od prywatyzacji przemysłu; b) czy należy odsunąć "Solidarność" od władzy.

*** Orientacja na opiekę społeczną – skala skonstruowana za pomocą analizy czynnikowej na podstawie odpowiedzi na trzy pytania: a) istnieje inne prawo dla biednych i bogatych; b) istnienie ludzi biednych jest wynikiem niesprawiedliwości społecznej; c) państwo powinno bardziej pomagać ludziom, którzy nie dają sobie rady.

**** Orientacja autorytarna – skala skonstruowana za pomocą analizy czynnikowej na podstawie odpowiedzi na cztery pytania: a) o nauczaniu religii w szkole; b) o zakazie przerywania ciąży; c) o zakazie produkcji i picia alkoholu; o zakazie rozwodów.

Z tablicy 6 wynika, że jeśli z równania regresji odjąć grupę zmiennych B (opisujących poglądy) to procent wyjaśnionej wariancji pozostaje dość pokaźny; zaś spadek jest stosunkowo niewielki (z 6% do 4%). W przypadku zwolenników Wałęsy jest akurat odwrotnie – ich obóz definiują przede wszystkim poglądy i wartości (jakie o tym poniżej), nie zaś cechy strukturalne. Po usunięciu z równania zmiennych grup B (opisujących poglądy) procent wyjaśnionej wariancji spada ostro z 10% do 2.8% (przy $F=.0631$).

Nie jest to wynik zaskakujący: z wielu innych badań wiadomo⁹, że klientelę wyborczą Mazowieckiego można było znacznie łatwiej, niż zwolenników innych kandydatów, zlokalizować w strukturze społecznej. Głosowała na niego prawie połowa ludzi z wyższym wykształceniem i stanowili oni dominującą część jego elektoratu.

Obóz Mazowieckiego rekrutował się przede wszystkim spośród inteligencji i reprezentował etos właściwy dla pewnej jej części¹⁰, podczas gdy Wałęsa rekrutował swych zwolenników w zbliżonych proporcjach z każdej warstwy społecznej – także spośród chłopów i inteligencji¹¹. Dlatego właśnie zwolenników Wałęsy trudno dobrze opisać za pomocą cech strukturalnych, poprzez ich usytuowanie w strukturze społecznej. Rozkład cech społecznych nie odróżnia zwolenników Wałęsy od reszty elektoratu. To, co ich wyróżnia od innych to, z jednej strony, zadeklarowane poglądy i wartości silnie prosolidarnościowe a z drugiej (już słabiej) – orientacja populistyczno-autorytarna (tablica 6). Z tablicy 6 widać, że najsilniej wyróżnia zwolenników Wałęsy deklarowana przynależność związkowa w czasie wprowadzenia stanu wojennego (najwięcej zrzeszonych w "Solidarności", najmniej w związkach branżowych) – zależność mająca odwrotny niż u Mazowieckiego kierunek; drugą, co do siły oddziaływania, cechą zwolenników Wałęsy jest orientacja proreformatorska (zwolennicy Wałęsy częściej niż inni są przeciw odstąpieniu rządu od prywatyzacji i przeciw odsunięciu "Solidarności" od władzy).

Natomiast zwolenników Tymiąskiego, w sposób istotny statystycznie, wyróżnia spośród innych badanych jedynie orientacja antyreformatorska (zob. tablica 6) – akurat przeciwna tej, jaka wyodrębnia zwolenników Wałęsy.

Tablica 7

Deklarowana przynależność związkowa w grudniu 1981 r. a deklaracje wyborcze.
 Udział zwolenników danego kandydata wedle zadeklarowanej przynależności
 związkowej 12.12.1981 w %.

Przynależność związkowa	Mazowiecki % Odchyłań standard.	Wałęsa % Odchyłań standard.	Tymiąski % Odchyłań standard.	N
"Solidarność" miejska plus wiejska	13.89 .3465	34.13 .4751	07.94 .2708	252
Niezrzeszeni inne	14.43 .3516	22.71 .4193	06.86 .2529	700
Związki branżowe	.24.10 .4288	.12.82 .3352	09.23...2902	195
Średnie w próbie Eta kwadrat	15.95 .3648 .0102 istotn. .0029	23.54 .4195 .0248 istotn. .0000	07.50 .2635 .0012 istotn. .5153	1147

Reasumując można stwierdzić, że obawy związane z perspektywą zawodową występują częściej w sposób istotny statystycznie w kategorii ludzi niżej zarabiających, o wykształceniu średnim bądź średnim zawodowym (pełne i niepełne), zatrudnionych w dużych zakładach pracy na stanowiskach niekierowniczych. Obawy tych kategorii znalazły przedłużenie w poglądach określonych tu jako orientacja antyreformatorska. Nie stały się one jednak wyróżnikiem dla preferencji wyborczych. Podstawą wyróżniającą zwolenników najliczniejszego obozu Wałęsy były przede wszystkim wartości związane z podziałami, występującymi w przeszłości: przynależnością związkową w grudniu 1981 r. i etosem "Solidarności". Jeżeli niski poziom obaw i nadzieje związane z perspektywą zawodową uznać za podłoże dla tworzenia się interesów, to wówczas kryterium interesów, obok cech strukturalnych, okaże się najostrejszym wyróżnikiem przynależności do obozu Mazowieckiego. Wyrazistość poglądów jego zwolenników, charakterystyczną dla etosu inteligentkiego i dla obozu Mazowieckiego zarazem (por. przypis 9) – występuje, jak się zdaje, jako immanentna cecha tej warstwy, niezależnie od interesów i preferencji ujawnionych w kampanii wyborów prezydenckich.

Tablica 8

Poziom zarobków a deklaracje wyborcze

Poziom zarobków w kwadrylach	Mazowiecki		Wałęsa		Tymiński		% N
	.00	1.00	.0	1.00	.00	1.00	
I Najmniej zarabiający	87.3 28.5	12.7 18.6	73.1 25.5	26.9 30.8	92.0 26.9	8.0 25.0	26.7 212
II	83.3 23.9	16.7 21.4	73.7 22.5	26.3 26.5	95.7 24.5	4.3 11.8	23.4 186
III	82.7 25.1	17.3 23.4	77.7 25.1	22.3 23.8	90.9 24.7	9.1 26.5	24.8 197
IV Najwięcej zarabiający	73.4 22.5	26.6 36.6	82.4 26.9	17.6 18.9	87.4 24.0	12.6 36.8	25.1 199
	649 81.7 V=1334	145 18.3	609 76.7 V=0888	185 23.3	726 91.4	68 8.6 V=1037	794 100.0

Można więc zaryzykować hipotezę, że wśród podziałów politycznych ujawniających się (i tworzonych) poprzez deklaracje wyborcze jedynie obóz Mazowieckiego sformowany został na podbudowie interesów. Nie zapominajmy, że restrukturyzacja gospodarki, prywatyzacja, otwarcie na zagranicę, wymiana administracji, samorządy lokalne i wiele innych jeszcze zmian składających się na przebudowę systemu, to jakby rozdanie wielu nowych ról społecznych i dodatkowych szans wraz z nimi. Szanse te otrzymały przede wszystkim górne warstwy struktury społeczno-zawodowej. Rekrutujący się głównie z tych warstw (tablica 8) zwolennicy Mazowieckiego wiążą stosunkowo mniej obaw i więcej nadziei z przebudową, popierają więc reformę, zresztą po trosze sami tworzą lub tworzyli jej ideologię. Z tradycją i etosem "Solidarności" obecnie identyfikują się jedynie wybiórczo, dostrzegają też zapewne w niektórych, zwłaszcza ściśle związkowych jej nurtach, zagrożenie dla własnych interesów i szerzej pojętego obozu reform. Dlatego pewnie zwolennicy Mazowieckiego, rzadziej niż przeciętnie, deklarują swą przynależność do NSZZ "Solidarność" w chwili wprowadzania stanu wojennego (zob. tablica 7). Dlatego też nie wypowiadają się tak często jak zwolennicy Wałęsy przeciw odsunięciu "Solidarności" od władzy.

Zreasumujmy najważniejsze wyniki: wysoki poziom obaw o przyszłość zawodową objawia się orientacją antyreformatorską, jednak nie przekłada się on na określone deklaracje wyborcze. Z kolei orientacja proreformatorska – częstsza u zwolenników Wałęsy i antyreformatorska – częściej występująca u zwolenników Tymińskiego (tablica 6) nie tworzą się na podłożu interesów związanych z perspektywami zawodowymi, lecz w oparciu o inne wartości.

Przypisy:

¹ Charakterystyczna w tym względzie jest wypowiedź Jacka Tarkowskiego w wywiadzie udzielonym Rzeczpospolitej (z dn 17 czerwca 1991 r., s. 3): *...cały problem z polską sceną polityczną polega na tym, że ekonomicznie jest zamazana....*

² Pytanie odnosiło się nie do sytuacji samego badanego lecz do ludzi wykonujących taką samą pracę, jak badany i zajmujących podobne stanowisko. Chodziło bowiem o to, by samoocena badanego i ewentualna chęć lepszego zaprezentowania się ankieterowi nie wpływały na odpowiedź.

³ Pytanie te zostały także opracowane łącznie w postaci skali skonstruowanej na podstawie analizy czynnikowej.

⁴ Pytanie to zostało zadane w badaniach przeprowadzonych w IFIS PAN w roku 1987 na próbie 1984 pracujących zawodo-wo mężczyzn i kobiet. Badania te przeprowadził zespół: I. Białecki. H. Domański (kierownik zespołu), K. Janicka, B. Mach, Z. Sawiński, J. Sikorska, K.M. Słomczyński (kierujący badaniem) oraz W. Zaborowski. Wyniki badań uwzględniające odpowiedzi na to właśnie pytanie przedstawione zostały w artykule: I. Białecki: *Poczucie uzależnienia i struktura społeczna*, w: P. Kuczyński (red.): *U progu zmian*. Warszawa, UW, 1990, s. 80–103.

⁵ Rolnicy zostali pominięci w analizie ze względu na specyfikę tej kategorii, inaczej niż dla pozostałych określającej układ obaw i nadziei związanych z sytuacją zawodową.

⁶ Przez pozytywne preferencje rozumiem tu fakt, że wysoki poziom obaw nie objawia się pozytywnym wyborem którejś z kandydatur, chociaż nie wyklucza to, że nie może to być np. powód odrzucenia kandydatury Mazowieckiego.

⁷ Jest to drugie co do siły kryterium – po przynależności związkowej 12 grudnia 1981 r. – w momencie wprowadzenia stanu wojennego. Zależność między przynależnością związkową w owym okresie i poparcie dla Mazowieckiego – dość zaskakująca zresztą – będzie rozważana jeszcze w dalszej części tego rozdziału.

⁸ Chodzi o takie poglądy jak np.: *ludzie biedni, czy bezrobotni na ogół sami są sobie winni; pomoc państwa wzmagą tylko ich uzależnienie od opieki społecznej*.

⁹ Por. także rozdział autorstwa K. Jasiewicza.

¹⁰ Etos ów można by scharakteryzować jako syndrom inteligencji, którą uważa się za postępową i oświeconą. W naszym badaniu sprowadza się to do tego, że zwolennicy Mazowieckiego częściej są za reformą wolnorynkową; prywatyzacją, dopuszczeniem do Polski obcego kapitału, prawem Niemców do zjednoczenia; są także za ograniczeniem roli Kościoła do spraw religijnych, przeciw zakazowi aborcji, przeciw nauczaniu religii w szkole, przeciw karze śmierci; znacznie rzadziej też od zwolenników innych kandydatów uznają, że Polsce potrzebny jest silny przywódca.

¹¹ Według sondażu powyborczego OBOP-INFAS, w pierwszej turze wyborów prezydenckich na Wałęsę głosowało 34,8% ludzi z wyższym wykształceniem, zaś na Mazowieckiego 44,8% tej kategorii. Jednak w przypadku Mazowieckiego kategoria ta stanowiła 32% wszystkich jego wyborców w pierwszej turze; w przypadku Wałęsy – tylko 14%.

Polacy '90 : konflikty i zmiana (raport z badań empirycznych).
Red. W. Adamski. Wydawn. IFIS PAN. Warszawa 1991